

מהלכות פסח – התורה והחיים

בדיקת חמץ

קצת יושר ומבט בעיניים פקוחות אל ההלכות, ועם זה גם אל פני המציאות נחוצים מאוד בהלכות הפסח. דוגמא ראשונה היא בדיקת חמץ "לאור הנר", שהרי "אור הנר יפה לבדיקה", כפי שאמרו חז"ל (פסחים ח' ע"א). עוד נאמר שם, שאבוקה אינה טובה לבדיקה, שכן אי אפשר להכניסה לחורים וסדקים, וגם "מתירא שלא יבעיר את הבית ואין ליבו על הבדיקה" (רש"י שם), והנה ברור לפי כל הנימוקים שנאמרו באיסור אבוקה, ובאיסור נר של שמן בבדיקת חמץ (ר' שם או"ח תל"ג, סעיף ב' ובמשנה ברורה) שיש מקומות רבים אצלנו, שגם נר קשה לבדיקה, שהרי חושש להכניסו לארונות, בפרט אם יש בגדים או ניירות (ובמקום שמכניסים בו חמץ שחייב לבדוק), וגם חוששים גברים ונשים מטפטופי שעווה, ולא תמיד נותנים דעתם לבדוק יפה נר טוב יותר מאבוקה, אבל פנס חשמלי, עוד יותר טוב. לפיכך ברור, שבמקומות כאלה עדיף לבדוק בפנס חשמלי (על סוללות).

ואמנם הגאון יבי"ע אומר שליט"א פסק בחזון עובדיה, הלכות בדיקת חמץ ס"ב, שמוותר לבדוק בפנס כיס קטן, שאפשר להכניסו לחורים ולסדקים, וכן בנר חשמלי קטן, שאפשר לטלטלו בכל פינות הבית. מותר לבדוק בהם בשעת הצורך, שאין לו נר אחד כשר, ויכול גם כן לברך עליהם.

אולם לענ"ד הדבר פשוט, שעדיף לבדוק בפנס חשמלי קטן במקומות רבים בבית, כל שחושש מפני הנר. ואכן מביא שם הגר"ע יוסף "וכן שמעתי בשם החזון-א"י"ש, שהורה לבדוק בנר חשמלי או פנס כיס". וזהו ניסוח מדויק.

אמנם, מצאנו בגמרא (פסחים ז' ע"ב), שיש גם משמעות רעיונית חשובה לבדיקה בנר, ועל כן, נכון להדליק נר לבדיקה, וגם לאחוז ביד פנס חשמלי להאיר בארונות ובחורים ובסדקים, שבהם הוא עדיף.

מכירת חמץ

מכירת חמץ היא היתר דחוק שיש בו הערמה, ולא הידור מצווה שראוי לחזר אחריו. מקור ההיתר בחשש הפסד מרובה של מבשלות השכר שהיו שם מרתפים של יי"ש (או"ח תמ"ח ג', וראה שם בט"ז ובשערי תשובה), ומעיקר הדין צריך להוציא מהבית, ולהעבירו לרשות נכרי.

באמת, בחנויות, ובמפעלים למזון שיש בו חמץ, אי אפשר להתקיים בלא מכירת חמץ. אבל בבית פרטי, אם אין לו מרתף משקאות שלם, שיש בהם חמץ, למה להתאמץ ולמכור חמץ? למה לא לבטל ולבער, כפי דעת חז"ל?

חז"ל הטילו חובת בדיקה ודרכי ביטול, לקיים מצוות התורה "אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתים". חז"ל לא קבעו למכור חמץ בדרך של קניין בשרשרת, וע"י הערמה. לפיכך, מי שיכול

לכלות החמץ מביתו, כולל שקיות של אבקות מרק, וחרדל, ואבקת צ'יקו וכד', ולשפוך שארית משקה-חמץ ולא למכור – הרי זה משובח! יודעני מנסיוני שאפשר לכלות החמץ שבבית בין פורים לפסח, לא לקנות מרקים ואטריות ושאר מיני חמץ בתקופה זו ולבער השאריות. אין שום צורך אמיתי למכור חמץ בבית, אלא מתוך עצלות לבדוק מה מכילות האריזות הרבות מספור, או אלו תרופות כלולות ברשימה (הרוב!). מה שפסול מאכילת כלב מותר לקיים, ואין סיבה למכור, וחמץ שבלוע בכלים לא צריך ואי אפשר למכור, כי לא חלה מכירה על דבר שאינו בעין.

לפיכך, כדאי לחשוב פעמיים מדוע למכור חמץ בבית פרטי, ולמה להיזקק להערמה שכזאת (אלא בהפסד ניכר) – ובפרט, ראוי לסמוך על חז"ל שביטול מועיל ביחס לפירורים, וכל חמץ שלא מצאנו, ומכירה היא פתרון דחוק, שנועד בעיקרו לבתי עסק, לחנויות ולמפעלים.

קטניות

בכל שנה נשמעים בשאלת קטניות דברים רבים, חלקם קשים לכבוד התורה עד כדי כך, שרבו המזלזלים בהלכה, מפני המנהג האשכנזי לאסור כל סוג של קטניות בפסח.

לכן חשוב מאוד לחזור אל מקורו של המנהג האוסר, בדברי ר' יצחק מקורבייל בספר מצוות הקטן (הסמ"ק), ובדברי גיסו ר' מרדכי אשכנזי (המרדכי), שקושרים בפירוש את מקור המנהג לשיטה (הדחוייה מהלכה) של רבי יוחנן בן-נורי, תנא גלילי בן זמנו של רבי עקיבא (ר' ראש השנה ל"ב ע"א). רבי יוחנן בן-נורי חלק על חכמים, ואמר שגם אורז ודוחן הם מיני דגן, יש בהם איסורי חמץ ויוצאים בהם ידי חובת מצה, (פסחים, ל"ה ע"א). אמנם ברור לחלוטין בסוגיות התלמוד (פסחים ל"ה ע"א, וק"ד ע"ב), ששיטת רבי יוחנן-בן נורי דחוייה היא, גדולי האמוראים בבל, רב הונא ורבא היו מהדרים לאכול אורז בליל הסדר, ורב אשי אומר _ "לית דחייש להא דרבי יוחנן בן-נורי". כך גם נפסק בכל הפוסקים (רמב"ם, חמץ ומצה פ"ה ה"א, שו"ע או"ח תנ"ג א).

בימינו קל להבין את הכרעת חכמי התלמוד שרק חמשת מיני דגן מביאים לידי חימוץ, שכן הם מכילים גלוטן והוא הגורם לחימוץ. באורז ובקטניות אין גלוטן ולכן אין בהם חימוץ ("קמח כוסמין" מחייב התייחסות נפרדת, ואכמ"ל).

אעפ"כ ברור מדברי הסמ"ק והמרדכי, וגם ממקורות אחרים, שאכן המנהג לאסור קטניות מקורו בשיטה זו, ששרדה במנהג אשכנז הקדום, ולבסוף נתקבלה כמנהג של חומרא.

בהסבר המנהג כתב הסמ"ק (סימן רכ"ב, מופיע בהגהות רבינו פרץ תלמידו, אבל המרדכי בפסחים שם מביא את דבריו בשם גיסו הסמ"ק), את הדברים הבאים:

"ועל הקטניות כגון פוייש ופולי ורייש ועדשים וכיוצא בהם, רבותינו נוהגים בהם איסור שלא לאוכלם בפסח כלל, וכן נראה.

כמדומה ששמעתי על הפולין שלא לבשלם בפסח, כי אם במים רותחים מתחילת נתינתן בקדירה [הערה: כי חלוט ברותחין אינו מחמיץ עוד, גם במיני הדגן אלא שאיננו בקיאים בחליטה מדויקת ר' רמב"ם, חמץ ומצה פ"ה ה"ג], וגדולים נוהגים בהם היתר. ומורי רבינו יחיאל [מפאריז] היה

נוהג לאכול בפסח פול הלבן שקורין פוייש, וגם היה אומר כן בשם גדולים. ומביא ראיה דאפילו באורז, דחשיב ליה רבי יוחנן בן-נורי מין דגן לגבי חימוץ, קאמר תלמודא – לית דחייש לה להא דרבי יוחנן בן-נורי.

מיהו קשה הדבר מאוד להתיר דבר שנוהגין בו העולם איסור מימי חכמים הקדמונים, דמסתמא לא נהגו בו איסור מחמת חימוץ עצמו, דלא טעו בדבר שהתינוקות של בית רבן שלמדו ההלכה, יודעין, דאיכא בהדיא בפסחים דאין בא לידי חימוץ כי אם מחמשת מיני דגן.

ולכך נראה לקיים המנהג ולאסור כל קטניות בפסח, ולא מחמת חימוץ עצמו, כי טעות הוא לומר כן, אלא מטעם גזירה הוא, דכיון דקטניות מעשה קדירה הוא, ודגן נמי מעשה קדירה הוא כדייסא, אי הוה שרינן קטניות דילמא אתי לאיחלופי להתיר דייסא [של דגן], דאידי ואידי מעשה קדירה, וגם מידי דמידגן הוא כגון [=בדומה ל] חמשת מיני דגן, כדאיתא בבבא מציעא (פ"ח ע"ב), דקרי לקטניות מידי דמידגן, וגם יש מקומות שרגילין לעשות מהן פת כמו מחמשת המינין, ולכך אתי לאיחלופי לאותם שאינם בני תורה, ולא דמי למיני ירקות, כגון: כרוב, וכרישין וכיוצא בהן, דהני לא דמו כלל לדגן ולא אתי לאיחלופי.

ומנהג הגון הוא לזהר מכל קטניות ומכל דבר שקורין ליגו"ם, וגם חרדל נכון לאסור משום דהוה מידי דמידגן – ואע"ג דתלמודא שרי אפילו אורז – זהו דוקא בימיהם שהיו בקיין כולן בהלכות איסור והיתר, אבל השתא בדורות האחרונים גזרו כדפרישית... ואפילו ליתנו במים רותחין נכון לאסור, דילמא אתי ליתנו במים קרים".

ברור מכאן, שכל מי שמפרש את מנהג הקטניות, כאילו מיני קטניות אסורים כמו חמץ, זהו מנהג טעות, מפני שהוא מבוסס על שיטתו של רבי יוחנן בן-נורי שאסר אורז ודוחן כמיני דגן, ונידחו דבריו בתלמוד לחלוטין. אומנם פרופ' ישראל תא-שמע הוכיח בספרו, מנהג אשכנז הקדמון, מאגנס ירושלים תשנ"ב, עמ' 271-276, שהיו פוסקים קדמונים שחשבו כך, אולם היא הנותנת, שדבריהם נידחו.

לא כל חכמי אשכנז וצרפת הסכימו למנהג האיסור, והיו כאלה שחלקו עליו בפירוש, מפני שראו בו מנהג טעות, וכך כתבו גם אחדים מגדולי הראשונים והאחרונים. (ר' בספרו של הגרש"י ז"ל זצ"ל המועדים בהלכה, עמ' רנ"ה – רנ"ח, למשל רבינו ירוחם, ור' יעקב עמדין גם בשם אביו ה"חכם צבי".)

גדולי חכמי אשכנז שקיימו את המנהג לאסור קטניות בפסח, ובראשם הסמ"ק והמרדכי, קיימו אותו כגזירה שמא יתחלפו דגניים אלה באלה, בדיסא של דגניים, בקמח או אפילו בפת.

הנימוק המפורסם יותר, שמא נתערבו גרעיני חיטה באורז או בקטניות, מובא בטור (או"ח תנ"ג) כנימוק משני ובתור חומרה יתירה, ובמקום שהיה ניפוי טוב מראש, היו שהקלו.

מכל זה ברור, שהמצב שלנו כיום חסר כל היגיון הלכתי דוקא למחמירי מנהג הקטניות, האשכנזים. השוק מוצף, והבתים מלאים בתחליפי דגן שעשויים מקמח מצות ומקמח תפוחי

אדמה, ואשכנזים שמדקדקים בכל חומרא, אוכלים לתיאבון עוגות ושאר מוצרים הדומים לדגן (ובהכשרים הטובים ביותר). זה עתה ראיתי מודעה של הרבנות, שמזהירה מפני ואפל "כיף כיף" של עלית, שעשוי מחמץ גמור, אך נעטף בטעות בעטיפת 'כשר לפסח'. רק ערנות מיוחדת של תושב גינות שומרון חשפה את הטעות, והנה לפניכם דוגמא למכשול חמור, עיקר גזירת קטניות במקורה, נועדה למנוע בדיוק מכשולים מן הסוג הזה. לעומת זאת הם מתאמצים מאוד לאסור כל מוצר שיש בו חשש תערובת שמן סויה. בלי שום כוונה, כמובן, הם הופכים את ההלכה למגוחכת, ח"ו.

קמח המצות וקמח תפוחי האדמה כבר ערערו את גזירת הקטניות האמיתית של הסמ"ק והמרדכי, ומה שנותר הוא אותו מנהג טעות, שרואה במיני קטניות עצמם – חשש חמץ.

מי שרוצה לקיים באמת את גזירת הקטניות חייב לאסור כל הדומה לחמץ, בלי לשאול מאיזה קמח הוא נאפה, בין בדייסת דגניים של בוקר, ובין בעוגות, ופלים, ביסקוויטים, מצות עשירות, וכמובן, כל מה שדומה לפת. וכך אני נוהג להחמיר על עצמי כגזירת הקדמונים.

להתיר את כל הדומה לחמץ ולהחמיר בכל מוצר שאולי בא מספק תערובת קטניות, זהו – כיוון משונה, שאכן גורם לזלזול בהלכה, וחומרות כאלה מולידות קולות ופריצת גדרים.

לעומת הדומה לחמץ, שמן קטניות לא היה כלול מלכתחילה בגזירת הקדמונים. ואעפ"י שהרמ"א בעקבות תרומת הדשן (או"ח תנ"ג א) הקל רק להנות ממנו בהדלקה, הרי כמה פוסקים גדולים התירו שמן (למשל ר' חנוך אייגיש במרחשת או"ח ג', הביאו הרב זיון שם),

והראי"ה קוק התיר שמן קטניות מלכתחילה, משום שבימינו אין מזקקים אותו בעזרת מים כמו שהיה בימיהם, ולפיכך אין מקום לגזירה כלל. אדרבא, הרב קוק יוצא נגד אלה שמוסיפים איסורים ללא יסוד, אוסרים את המותר, וגורמים לזלזול בהלכה ח"ו. (ר' אורח משפט, תשובות ק"ח עד קי"ד).

אמנם בית דין צדק של חסידים בירושלים יצאו נגד הרב קוק בחריפות, גם בנושא זה, ואולם דבריהם אינם עולים כאחד עם דברי קדמוני אשכנז שהם מקור הגזירה, ואם כן מה הועיל להם ששברו עול ופגעו בראי"ה קוק זצ"ל? ומדוע הרבנות הראשית (כל השנים) לא קיימה פסקו של הרב הראשי הראשון, והלכה אחרי המחמירים?

אכן, כל מבין בהלכה ובמנהגי אשכנז יכול להשתמש בשמן קטניות ללא כל חשש.

לסיכום, פשוט שהישראלים "המזרחיים" צודקים בעיקר הדין, שהרי הם הולכים בשיטת התלמוד. פשוט גם, שמנהג אשכנז הקדמון שורשו בשיטה הלכתית ארצישראלית עתיקה שהרחיבה את איסורי החמץ גם לאורז, דוחן וקטניות, אבל שיטה זו נדחתה גם באשכנז כמנהג טעות, שמנוגד להכרעת התלמוד.

הגזירה שנתקבלה עיקרה הוא החשש לתחליפי חמץ, שעלולים לטעות בהם, ולפי זה צריך לאסור כל הדומה לחמץ, גם מקמח מצות, וקמח תפוחי אדמה. מי שמתיר את אלה כבר עקר את גזירת קדמוני אשכנז.

לעומת זה, שמן קטניות מותר לכתחילה וכל המוצרים שמכילים חומרים שיש בהם שמן קטניות (כמו מרגרינה וכד') מותרים לכתחילה גם לאשכנזים. מי שנהג לאסרם מחמת אי ידיעה, והתבררה לו טעותו, יעשה התרת נדרים, ויאכלו עניים וישבעו.

הסבה דרך חירות *

כל אדם מישראל אפילו עני צריך להסב בליל הסדר דרך חירות (משנה ערבי פסחים, רמב"ם הל חמץ ומצה פ"ז ה"ה טור-שו"ע או"ח תע"ב), והעיקר שיאכל מצה וישתה ארבע כוסות בהסבה כדרך בני חורין. המנהג העתיק היה להסב על גבי מיטות, כרים וכסתות בהטיה לצד שמאל (שמאפשרת אכילה בימין, ומונעת סכנה של הקדמת קנה לוושט). המעבר לאכילה ליד שולחן אוכל גדול כפי שהיה נהוג באירופה כמעט ביטל את ההסבה הקדומה, וכמה מפוסקי אשכנז הראשונים אכן קבעו "שאינן אנו צריכים הסבה בזמן הזה, שהרי בני חורין אינם מסובין, ואדרבה ישיבה כדרכה היא דרך חירות" (ראבי"ה מובא בהגהות מימוניות להלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ז, ובטור או"ח תע"ב, וכן כתב המרדכי בפרק ערבי פסחים בשם ראב"ן, ור' התוספות לפסחים דף ק' ע"ב על שינוי צורת הישיבה באוכל). אמנם רוב הפוסקים חלקו על כך, וסברו, שצריך הסבה גם בזמן הזה (בית יוסף ושו"ע או"ח תע"ב). אולם למעשה כל מה שנתר מן ההסבה היא הישענות לצד שמאל, לפעמים על כרית, כדרך הקפדה הלכתית, מפני שתנוחה כזאת איננה מסמלת חירות בימינו, ואיננה אלא שריד הלכתי, לצורת ישיבה שהיתה פעם בעלת משמעות רבה.

אולם בימינו, חזרה והופיעה ההסבה הקדומה בשינוי קל. אנו מארחים אורחים דרך כבוד וחירות בפינת ישיבה שיש בה ספות נוחות, ושם מגישים כיבוד קל על גבי שולחנות קטנים. (שאפשר להביא וגם לסלק, מה שמזכיר את "עקירת השולחן" הקדומה), ומנהלים שיחות רעים וסיפורי חוויות – כל זה בפינת הישיבה. רק לסעודות קבע מתיישבים ליד השולחן הגדול.

לכן ברור שכל מי שרוצה לקיים הסבה כראוי, מוזמן לשבת לסדר בפינת הישיבה, מהקידוש עד סוף אכילת מצה ומרור. אז קמים ויושבים לשולחן הגדול לסעודה, וחוזרים ומסיימים את הסדר בפינת הישיבה, בברכת המזון ובהלל, עם שתי הכוסות המסיימות, בהסבה.

בבית אחד אין שום בעיה בשינוי מקום ואינו נחשב הפסק, ואם חשבו על כך מראש, גם מקומה לקומה מותר לעבור (פסחים ק"א, או"ח קע"ח וקפ"ד, ובני ירושלים היו עולים לגגות לשיר את ההלל בליל הסדר (פסחים פ"ו ע"א).

בדרך זו משיגים מטרה נוספת חשובה עד מאוד, והיא, שינוי מורגש בליל הסדר, לעומת כל ליל שבת וחג. ליל הסדר איננו יכול להראות כמו ליל שבת ארוך. הלוא מצווה לערוך שינויים בלילה הזה, ורבי עקיבא היה מחלק קליות ואגוזים כדי שהילדים יתמהו וישאלו (פסחים ק"ט ע"א, או"ח תע"ב טז, ותע"ג ו-ז). אבל בשיטת החינוך היפה שלנו, הילדים יודעים מראש "תשובות לכל השאלות" ומקיימים חזרות ו"סדרים" מוקדמים ("יכול מראש חודש?!") ושום מנהג מקובל לא יביא אותם לכלל תמיהה טבעית. כיסיהם מוכנים מראש, ואגוזים וממתקים הם יודעים שיקבלו, ו"מה נשתנה" משננים על פה. מה אפשר לעשות כדי שישאלו ?

זה שנים רבות, שאני עורך את הסדר בפינת הישיבה, ומוסיפים מזרונים לילדים ולנכדים, ואכן זכיתי לשמוע שאלות טבעיות מתפרצות: "סבא, נכון יושבים על הספות בליל הסדר?" או "סבא, למה אתה מביא מזרון?" רבים סיפרו לי על חווייה גדולה בליל הסדר, ברגע שקיימו הסבה בפינת הישיבה כדרך בני חורין, באופן שקרוב מאוד למנהג אבותינו בימי המשנה והתלמוד.

יתרון נוסף נעוץ בכך, שאפשר לערוך מראש גם השולחנות הקטנים של הסדר, וגם את השולחן הגדול לסעודה. ובאשר לאגוזים ולמתקים – אל תחלקו לילדים סתם, אלא רק אם ישאלו – מי ששואל שאלה על פסח מקבל אגוז או ממתק. אז תקבלו שאלות רבות והדבר בדוק ומנוסה. קצת קשה אחר כך לעצור את התלהבות הילדים לשאול שאלות, והרי זו המטרה של ליל הסדר.

* לקוח ממאמר שפורסם בהצפה - [למאמר המקורי לחץ כאן](#)